

z cest II

Cefalù—Palermo—Monreale

Masarykova
univerzita

NOG MISIT COLVBA
REDIIT CVRAMO
LIVE

CESSATO DILVHIO NOE
BESTIAS AB
EXTRA EFFECIT
ARCA

Většina fotografií v knize je dílem Moniky Kučerové a Kristýny Navrátilové. U převzatých ilustrací zde uvádíme zdroje: 119 [Thomas Dittelbach, Der Dom in Monreale als Krönungskirche. Kunst und Zeremoniell des 12. Jahrhunderts in Sizilien, *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 62. Bd., H. 4 (1999)], 102, 103 [Maria Andaloro, *Arti figurative e sontuarie*, in: Federico e la Sicilia dalla terra alla corona II, Palermo 1995], 110 [A. M. Romanini, *Enciclopedia dell'arte medievale*, vol. 9, Roma 1999], 56 [Rosa di Liberto, La chiesa normanna di S. Cataldo a Palermo, in *Palladio: rivista di storia dell'architettura e restauro*, vol. IX, č. 17, Roma 1996], 59, 60 [Carlo Perogalli, *Architettura dell'altomedioevo occidentale dall'età paleocristiana alla romanica*, Tamburini 1974], 68, 69 [Rosa di Liberto, Il pavimento a tarsie marmoree della chiesa normanna di San Cataldo in Palermo, in: Atti del IV colloquio dell'Associazione Italiana per lo Studio e le Conservazione del Mosaico, Ravenna 1997], 118 [E. Kitzinger, *I Mosaici del periodo normanno in Sicilia*, Palermo 1993], 24 [Metropolitan Museum of Art, New York, č. 56.171.113, <http://www.metmuseum.org/collection/the-collection-online>], foto na obale [Metropolitan Museum of Art, New York, č. 46.156.28], foto na protější straně [Metropolitan Museum of Art, New York, č. 56.171.162]

Grafická úprava: An Keová

Mapa na obalu: Daniela Křižanová

Redakce: Zuzana Frantová, Ivan Foletti, Michal Kolář, Anna Kelblová, Monika Kučerová

Překlady z italštiny a francouzštiny: Alžběta Filipová, Zuzana Kolečková

Jazyková korektura: Jan Galeta

Foto na obalu: Textile s gryfy a srnci, výšivka kovovou nití na hedvábí, Palermo či Lucca, Metropolitan Museum of Art, New York, 14. století,

Foto na protější straně: Motiv stromu života na hlubokém talíři s listovou glazurou, Valencie, Španělsko, Metropolitan Museum of Art, New York, kolem roku 1430

Centrum raně středověkých studií Semináře dějin umění FF MU

www.earlymedievalstudies.com

Vydavatel: Masarykova univerzita, Brno 2024

Vydání: první, elektronické

(První tištěné vydání vyšlo v Brně, 2015.)

ISBN 978-80-280-0654-9

ISBN 978-80-210-7787-4 (brožováno)

Centrum
raně středověkých studií
Západ | Byzanc | Islám

Zápisky z cest II

Cefalù—Palermo—Monreale

Ivan Foletti, Michal Kolář,

Elisabetta Scirocco (eds.)

Masarykova univerzita, Brno 2024

OBSAH

Slovo úvodem: Sicílie, setkávání kultur, světů a pohledů 6–9
Ivan Foletti

0.1 Sicílie ve středověku:
náhled do kultur 10–15
Elisabetta Scirocco

0.2 Dobyť Sicílie Normany 16–17
Adrien Palladino

0.3 Opus Sectile na Sicílii
ve 12. století 18–23
Francesco Caputummino

1 Cefalù 24–31
Alena Vodáková

1.1 Katedrála v Cefalù 35–40
Petr Adámek, Ondřej Hnilica

2 Palermo 32–33
Michal Kolář

2.1 San Giovanni dei
Lebbrosi 34–35
Adrien Palladino

2.2 Capella Palatina 36–47
Michal M. Kolář, Melissa Nieto

2.3 San Giovanni degli
Eremiti 48–51
Alžběta Filipová

2.4 La Martorana 52–59
*Karolina Foletti,
Martin Jakubčo*

2.5 San Cataldo 60–65
*Monika Konečná,
Monika Kučerová*

2.6 Palermská katedrála 66–71
*Eliška Breburdová,
Žaneta Turoňová*

2.7 Bazilika La Magione 72–75
Veronika Králová

2.8 La Cuba 76–79
Alena Vodáková

2.9 La Zisa 80–83
Sandrina Sliwinska

2.10 Palazzo Abatellis 84–89
Ivana Molnárová

2.11 Museo Diocesano 90–93
Františka Hájková

2.12 Palazzo
Chiaramonte-Steri 94–101
Tereza Kučerová

2.13 Santa Maria dello
Spasimo 102–105
Daniela Křížanová

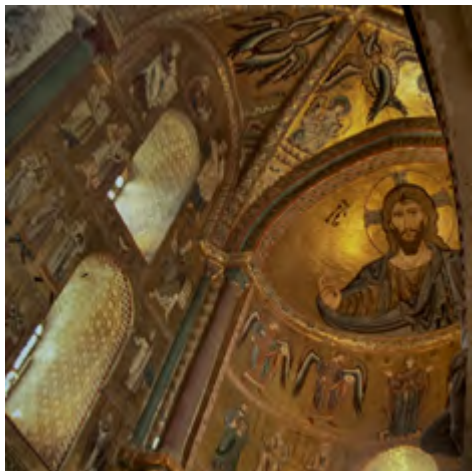
3 Monreale 104–107
Michal Kolář

3.1 Katedrála v Monreale 108–119
Kristýna Navrátilová
Theodora Georgievová

3.2 Klášterní ambit 120–127
Zuzana Frantová

Slovo úvodem Sicílie, setkávání kultur, světů a pohledů

Ivan Foletti

1. Dekorace presbytáře z pohledu biskupského trůnu, Cefalù, po roce 1145

✚ V dubnu 2014 se v sicilském Palermu sešla dvaadvacetičlenná skupina studentů a pedagogů ze čtyř institucí – z univerzit v Brně, Lausanne a Vídni a z Kunsthistorisches Institutu ve Florencii. Cílem tohoto setkání bylo studium památek sicilského středověku, především pak 12. století. Po sedm dnů se naše mezinárodní družina s obrovským nadšením a hlavně s vědeckou precizností doslova zavržala do práce. Počet studovaných památek byl poměrně omezený, o to více jsme se jim mohli věnovat do hloubky. Díky speciálnímu povolení bylo například možné strávit pět hodin přímo v presbytáři palermské Cappelly Palatiny nebo bezmála dvanáct krásných hodin v bazilice a v křížové chodbě v Monreale.

✚ Kromě analýzy nespočetných aspektů architektury, liturgického mobiliáře a dekorací se během exkurze začaly jasně rýsovat i samotné základy sicilské výtvarné tvorby z doby normanských králů. Jedná se především o otázku setkávání arabské, normanské a byzantské kultury, nad kterou se musí pozorný divák neustále zamýšlet. Na následujících stranách se s tímto tématem shledáme několikrát, především v syntetické studii specialistky na jihoitalské umění Elisabetty Scirocco

(Kunsthistorisches Institut ve Florencii), která exkurzi doprovázela. Tato kulturní agregace je ale důležitá nejen pro chápání samotné Sicílie. Často násilné setkávání světů, které známe jak z doby takzvaného středověku, tak ze současnosti, totiž dříve nebo později skoro nevyhnutelně vede k vytváření kultury nové, k syntéze světů předchozích. Poražení (v sicilském případě Arabové) se tak v konečném důsledku nevyhnutelně účastní tvorby „následujícího“ světa, který díky tomu bude částečně i jejich. V tomto smyslu je také třeba připomenout druhý zásadní aspekt, který je součástí tvorby sicilské vizuální identity – jedná se o fascinaci Byzancí obecně a Konstantinopolí konkrétně. Pro ambiciózní normanské vládce byla umělecká tvorba hlavního města východořímské říše natolik úžasná a spojená s císařskou rétorikou, že neváhali pozvat na Sicílii východní dílny, které se zásadně podepsaly na tvorbě nejdůležitějších staveb normanského království.

✚ Druhým nosným aspektem pojícím mnohé z navštívených památek je rozhodně otázka interakce mezi jednotlivými uměleckými médii a liturgickou a rituální performancí. Kromě naprosto originálních kombinací architekto-

2. Dekorace transeptu z pohledu biskupského trůnu, Monreale, po roce 1174

nických forem západu i východu, které se mísí kvůli nutnostem mocenské reprezentace, je pozoruhodné sledovat také dialog mezi diváky a obrazy. Přítomnost tak exkluzivního diváka, jako byl král či biskup, vedla k přizpůsobení celého zorného pole právě jen těmto osobám. V Cefalù, v Cappelle Palatinè nebo v Monreale se zrodila obrazová vyprávění, která dávají kompletně smysl pouze tehdy, díváme-li se na ně z královské lodžie či trůnu. Vyprávění pašijového cyklu má tak v Monreale svůj střed, Ukřižování a Anastasis, na první pohled nelogicky v rohu. Jednalo se o prostor, jehož směrem byl orientován biskupův trůn [1–2]. Konečně, Sicílie je také místem, kde jednak přetrvávalo neuvěřitelné množství dekorativních podlah provedených technikou *opus sectile*, jednak velké množství liturgických instalací (těm se v této publikaci věnuje Francesco Capitumino z univerzity ve Viterbu), díky nimž je možné pochopit, jak se kolektivní proces liturgie odehrával.

✚ Pro nás, účastníky této jihoitalské poutě, bylo setkání se sicilskou tvorbou krásným a důležitým zážitkem. Rozhodli jsme se proto, podobně jako tomu bylo v případě předchozí exkurze na Balkán, podělit se o tento zážitek

i s nadšenci, které naše cestování zajímá. Stejně jako v případě prvních *Zápisků z cest* se i nyní jedná o *opusculum*, které v žádném případě nemá novátorské ambice. Českému publiku bychom ale jeho prostřednictvím rádi představili jednu z nejzajímavějších a nejkrásnějších kultur Středomoří.

✚ Stejně jako v předchozím případě, jsou i tentokrát autory naprosté většiny textů studenti, kteří se exkurze účastnili. Bylo naší snahou vypracovat texty tak, aby zaujaly odbornou i širší veřejnost, a zároveň, aby díky co nejkompletnější bibliografii daly zájemcům možnost setkat se také s nejlepší vědeckou produkcí, která se Sicílie týká.

✚ Exkurze vznikla za podpory Masarykovy univerzity v rámci programu pro rozvoj výuky. Jeho cílem bylo pracovat v cizím jazyce a v nestandardních podmínkách. Tyden strávený na Sicílii toto, dle mého soudu, splnil. Dialog studentů a pedagogů ze čtyř institucí byl, myslím, i něčím víc. Připomněl mi – byť v mírně idealizované podobě – ono mezikulturní a tak plodné setkávání, z něhož vznikla sicilská umělecká produkce 12. století.

3. Detail mozaikové výzdoby, katedrála v Monreale, 80. léta 12. století

† XIII. K. E. SEPT.
 OBIT ANNA D'ATGE
 SAND. E. SEPT. FVIT
 AM. IOR. ECIA. SC. TA
 RE. AN. T. CX. LVIII. K.
 E. M. X. IN. M. N. T. U. LIA
 E. P. IN. H. A. C. C. A. P. P. E. N. O. V. A
 F. I. L. E. P. D. O. E. S. B. I. E. D. E. C.
 T. A. N. T. A. C. X. L. V. A. N. G.

[illegible][illegible]

0.1 Sicílie ve středověku: náhled do kultury

Elisabetta Scirocco

✚ Díky své geografické poloze sloužila starověká *Trinacria* (antický název pro Sicílii), největší ostrov Středomoří, jako křižovatka důležitých cest mezi Itálií, Afrikou a Blízkým východem. Pro bohatství přírodních zdrojů začal v této oblasti postupně vzrůstat počet obyvatel a Sicílie tak měla od dob pozdní antiky důležitou roli pro zachování rovnováhy ve Středomoří.

✚ Během středověku Sicílie zažila byzantské, arabsko-islámské a latinské období. Mezi šestým a devátým stoletím byla rozkvétající *preatura Siciliae*, s hlavním městem v Syra-kusách, autonomním správním útvarem Byzantské říše, jenž byl řízen úředníkem vybíraným z řad vysokých důstojníků císařského paláce. V roce 878 byl celý ostrov nedobrovolně přičleněn do *dār-al-Islām* dynastií Aglabitů, v té době správce provincie Ifriqiya (dnešní Tunisko), která na Sicílii zastupovala emíry z dynastie Abbásovců; poté ostrov přešel (909–začátek 11. století) pod správu fátimovské dynastie, zastupované rodem Kalbitů. V dřívější provincii Byzantské říše, jež byla pod kontrolou úředníků a řeckého duchovenstva, se zvláště na západě ostrova uskutečnila krátká, ale důsledná islamizace obyvatelstva.

Palermo, nové hlavní město, se na začátku 10. století stalo jednou z nejvýznamnějších metropolí fátimovského chalífátu a celého islámského světa.

✚ Normané pod vedením Roberta Guiscarda a Rogera Borsy si na Sicílii probíjeli cestu skrze postupné dobývání jihu Itálie a a v rozmezí jednoho desetiletí (1060–1072) získali nad ostrovem moc. V roce 1130 vytvořil Roger II. v Palermu centrum nově zrozeného normanského království, státního útvaru, který poprvé mocensky spojil celou jižní Itálii. Toto království pak se střídavými úspěchy a změnami vlád přetrvávalo až do sjednocení Itálie v roce 1861.

✚ Změny politických poměrů v 11. století však neodstranily řecký element, který přežíval obzvláště ve východní části ostrova, a byl v monastickém prostředí udržován i díky podpoře nové vlády. Normané se nezabývali ani muslimského prvku, který byl pro následující století významný v oblasti politiky a práva, přičemž islámská kultura byla v rámci normanské Sicílie minimálně do první poloviny 13. století patrná především v sociální, náboženské a umělecké sféře. Ačkoliv nedávné studie přehodnotily myšlenku historiografického klíše

4. Náhrobek Anny, matky Grisanda, klerika působícího na královském dvoře, Muzeum islámského umění, Palermo, 1149

raných let dvacátého století o idylickém soužití různých společenských a náboženských vrstev (muslimské, řecké, židovské, latinské) pod normanskou záštitou, shodují se, že normanští dobyvatelé měli nesporný zájem na zachování nelatinské kultury na svém území, stejně jako na tom, že zde existovala poměrně vysoká míra tolerance, podmíněná čistým politickým pragmatismem. Po zaplacení stanoveného poplatku křesťanskému státu získala muslimská populace povolení nadále svobodně vyznávat své náboženství a nemálo muslimů též pracovalo v paláci pro panovníka. Arabsko-andaluský básník Ibn Jubayr se během své cesty do Mekky zastavil na Sicílii a zaznamenal pohostinnost, které se dostávalo muslimským návštěvníkům na dvoře Viléma II. i panovníkův obdiv k islámské kultuře a toleranci k islámským náboženským praktikám. Vilém mluvil arabsky a stejně jako jeho předchůdci se honosil arabskými tituly uváděnými na mincích a v oficiálních dokumentech.

✚ Islám ale samozřejmě nebyl jedinou složkou normanské mozaiky. Pietro z Eboli v *Carmen de rebus Siculis* představuje Palermo jako „šťastné město, obývané trojjazyčnou populací“ (*urbs felix, populo dotata trilingui*) a v jedné